

Malenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban, 1944–1948

MURÁDIN János Kristóf

Malenkij Robot: Inhabitants of Cluj (Klausenburg) in Soviet captivity, 1944–1948

Az 1944. augusztus 23-i román átállás után a keleti front déli szakaszán a Vörös Hadsereg megállíthatatlanul tört előre nyugati irányba, Magyarország felé. A többszörös túlerőben levő szovjet haderőt nem lehetett megállítani, legfeljebb ideig-óráig feltartóztatni. Így a német–magyar csapatok Tordánál való több mint egy hónapos ellenállása is csak késleltethette a mindössze 30 km-re fekvő Kolozsvár elfoglalását. A front október 8-i áttörése után, a Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall által vezetett 2. Ukrán Fronthoz tartozó 27. szovjet hadsereg és 18. lövész hadosztály végül harc nélkül vonulhatott be 1944. október 11-én, hajnalban, a már kiürített Szamos-parti városba.

A megszállás egyik azonnali következménye volt, hogy október 12–15 között a szovjet járőrök ötezer 17–55 éves kor közötti civil magyar fiút és férfit ejtettek foglyul, majd hurcoltak el a városból. A sorozatos razziaszerű fogolyszedések során előbb az utcáról, vagy a munkahelyükről szedték össze a magyar férfiakat. Szemtanúk elbeszélése szerint, gyakran román szomszédok vezetésével, otthonukból terelték össze őket. A feljelentők között emlegették Gheorghe Onişoru kolozsvári román konzult és Aurel Milea helyi ügyvédet, közreműködésükre azonban minden kétséget kizáró bizonyíték nem került elő. Tény, hogy az elfogottak között olyan ismert személyiségek is voltak, akikre a helyi románság ellenérzéssel tekintett, így Mikó Imre jogász, magyar parlamenti képviselő, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára, Kiss Jenő író, vagy Mikecs László történész, a moldvai csángók múltjának kiváló kutatója. Tény, hogy csak igen kevés román nemzetiségű civil került fogságba, de őket is rövid kihallgatás után elengedték. Az eddigi kutatások során feltárt 710 név alapján az elfogottak 24%-a munkás, 18%-a kisiparos, 16%-a értelmiségi, 14%-a szabadfoglalkozású, ugyancsak 14%-a mezőgazdász, 8%-a kereskedő volt, sokan közülük egészen fiatalok voltak, a gimnáziumi diákok aránya 6 %.

A szokatlanul nagyméretű elhurcolásoknak több oka volt, ezek között talán első helyen említhető Malinovszkij marsall félelme Sztálin megtorló haragjától, Sztálin ugyanis november 7-ikére, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 27-ik évfordulójára szerette volna Budapestet bevenni, ezt azonban a német–magyar csapatok Torda körüli ellenállása megghiúsította. A kisszámú foglyul ejtett honvéd nem indokolhatta a 2. Ukrán Front erőinek feltartóztatását, ezért kellett a hiányzó hadifogolylétszámot magyar katonáknak feltüntetett civilekkel pótolni. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy, Kolozsvárhoz hasonlóan, Tordáról is 700 magyar fiatal és középkorú férfit hurcoltak el. Mindez nem volt szokatlan, hiszen a deportálások jellemzők voltak a Vörös Hadsereg által Magyarországon és egész Kelet-Európában végrehajtott akcióira, Kolozsvár és Torda esete mégis kirívó, hiszen egész Észak-Erdélyben itt ejtették a legtöbb civil foglyot. Mindezekon túl, a szovjeteket a bosszú és a kollektív felelősségre vonás elve vezérelte, ugyanakkor a bevonuló Vörös Hadsereg parancsnoka így akarta elejét venni egy a frontvonal mögött kialakuló partizán-tevékenységnek. Mindezek mellett, a szovjetek szemszögéből a Szovjetunió óriási háborús embervesztesége, az elszenvedett hatalmas anyagi károk, az ország újjáépítésének igénye és az égető munkaerő-hiány önmagában is indokolhatta a tömeges fogolyszedést.

1. Bitay László egykori fogoly orosz nyelvű szabadságlevele (kiállítva Buzăuban, 1945. szept. 5-én)

Az embereket előbb a kolozsvári törvényszék fogdájába kísérték, majd onnan több száz fős csoportokat indítottak útnak gyalogosan Tordára. Az első ilyen csoport 1944. október 13-án, még a délutáni órákban, az utolsó október 18-án hajnalban hagyta el a várost. Tordán általában 50–60, de volt úgy, hogy 70 embert is betuszkoltak egy-egy marhavagonba, útnak indítva őket Brassó felé, ahol az első transzportok foglyait egy külvárosi lágerben helyezték el. A később érkezőknek azonban már nem jutott hely, ezért őket egyenesen Délkelet-Európa legnagyobb gyűjtőtáborába, a Focșani melletti lágerbe szállították. Mintegy két-három hét után a kolozsvári deportáltakat bevagonírozták, és többségüket Csernovicon, Kijevben, Moszkván, Kujbiseven és Cseljabinszkon át az Urál hegység déli lábainál elterülő erdei munkatáborokba vitték. A lágerek általában egymáshoz közel estek, az alábbi nagyobb városok körzetében: Cseljabinszk, Magnyitogorszk, Asa, Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufa, Ufalej, Kopejszk, és Tvarájá Platyina. A sors furcsa fintora, hogy ezek a helységek Baskíriában, a magyar őshazában voltak. Néhány foglyot, kivételesen, az Azov-tenger melletti Taganrogba irányítottak, másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe, vagy a Krím-félszigetre, Szevasztopol, Szimferopol és Feodoszija lágereibe szállítottak, vagy a Donyeck-medence szénbányáiba vittek.

Amíg a háború tartott, a foglyok nem írhattak és nem kaphattak levelet. A tábori posta még a háború befejezése után sem indult meg rögtön, csak 1946 elejétől működött rendszeresen. Az elküldött levelezőlapokat – amelyek a Nemzetközi Vöröskereszt formanyomtatványai voltak – a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, címzettként a foglyoknak a moszkvai Vöröskeresztet kellett megjelölniük, a láger szó nem szerepelhetett a levelezőlapokon, helyette mindig „postafiókot” írtak, melynek száma a valóságban a fogolytábor száma volt.

A foglyok közül, főleg az első, 1944–1945-ös év telén, nagyon sokan elpusztultak. Bár a halálozási arány általában magas volt, mégis erősen függött a táborok jellegétől, így például az Asa melletti 130/5-ös lágerben az eredetileg 900 foglyból 1945 február közepére már csak 160-an maradtak életben, vagyis az elhalálozási arány itt elérte a 82,2%-ot. Ugyanakkor más táborokban, ahol kissé jobbák voltak a körülmények, ez az arány is alacsonyabb volt, erre jó példa a Magnyitogorszk melletti 257. számú fogolytábor, ahol az 1944 novemberében odakerült 5500 deportáltból 1945 végén még 2700-an életben voltak, tehát a foglyoknak „csak” 47%-a pusztult el. A halál okát elsősorban a rossz munkakörülményekben, a folyamatos túlhajszolásban, a lehetetlen „normák” teljesítésében kell keresnünk, de ugyanilyen végzetesnek bizonyultak a szélsőségesen zord klimatikus viszonyok, az elégtelen táplálkozás, a kegyetlen büntetések és a megfelelő orvosi ellátás hiánya, illetve az ebből eredő halálos betegségek: a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekk-tífusz. Számításaink szerint az elhurcolt 5000 kolozsvári civil mintegy harmada, hozzávetőlegesen 1600–1800 fő pusztulhatott el a deportáláskor, illetve a Szovjetunió munkatáborjaiban.

2. Gschwendtner Géza és Magyarosi Jenő a táborban készült műtermi fényképen

A munkaképtelen betegek nagy részét 1945 nyarán hazaengedték, az életben maradt foglyok többsége azonban csak 1947 végén vagy 1948 nyarán tért haza. Az utolsó nagyobb fogolytranszport 1949 októberében érkezett Kolozsvárra, de szórányosan még 1951–1953 között is kerültek vissza foglyok a Szovjetunióból. A hazaérkezőket a szovjet őrkötől a román katonaság vette át, majd a máramaros-szigeti, a bákói, a buzăui és a Râmnicu Sărat-i elosztólágerekben a Nemzetközi Vöröskereszt látta el őket. A hazatért foglyok közül többen hamarosan meghaltak a fizikai és lelki szenvedések miatt. A túlélőket az új kommunista hatalom mint bűnösöket bélyegezte meg, ezért többségük társadalmi kirekesztettségben élt, a velük szembeni előítéletek folytán munkavállalási és így létfenntartási nehézségekbe ütköztek. A volt foglyok állandó rettegésben éltek, hiszen visszaérkezésükkor a román titkosszolgálat megfenyegette, a fogsággal kapcsolatban hallgatásra kényszerítette őket. A jogtalan elhurcolásról, az átélt szenvedésekről nyilvánosan szólni, azokra emlékezni, vagy azokról írni nem lehetett, de a túlélők közötti kapcsolat ennek ellenére megmaradt, és még ma is számon tartják egymást.

Mivel a naplók zömét még a fogság idején elkobozták, visszaemlékezéseket pedig 1989-ig közölni nem lehetett, az emlékirodalom forrásai viszonylag szegényesek. A magyarországi helyzettel ellentétben, Romániában a szovjet deportálások tudományos feltárása még gyerekcipőben jár, hiányoznak az átfogó tudományos munkák, a kutatáshoz elsősorban a rendszerváltás után megszülető lágerirodalom szolgáltat adatokat. Emellett a szórványos levéltári források, a korabeli sajtó töredékes, közvetett híradásai, kereső rovatai, valamint a még élő, de igen fogyatkozó számú egykori elhurcoltakkal készített interjúk segíthetnek abban, hogy a több évtizedes kötelező hallgatás után lassanként megállítsuk a feledés folyamatát.

3. Mile József tábori fémtála 1945-ből (magnyitogorszki láger)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Gosudarstvennaja arhivnaja sluzba Rosszjiszkaj Federacii. Centr hranenija. Isztorikodokumentalnih kolekcii [Az Orosz Föderáció Állami Levéltári Szolgálat. Történelmi Dokumentumok Központi Gyűjteménye] Moszkva. fl/p op 12e d20. fl/p ole d81.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Külügyminisztériumi Román Titkos Ügykezelt Irat. XIX-J-1-j. 18. doboz. 16/b csomó. Demeter-csomó. Sérelmi anyag.

Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár (Cluj–Napoca, Románia). Erdélyi Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának levéltára. 1945/147.

BIBLIOGRÁFIA

BENKŐ Levente–PAPP Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*, I–II. Pallas–Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007

RÓZSÁS János: *Gulag lexikon*. Püski Kiadó, Budapest, 2000

STARK Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2006

BALOGH Edgár: Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben. *Korunk*, 3. (1992)/10. 108–116.

V.P. GALICKIJ: Vengerskije voennoplennie v SSSR. *Vojenno-izsitoricseskij Zsurnal* 1991/10

VISSZAEMLEKEZÉSEK

ERCSEY Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2006

KISS Jenő: *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*. az Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992

Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*. Komp-press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1994

GULÁGKUTATÓK

NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA

NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.

2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00

Fővédnökök:

Holczinger Ferenc SJ Igazgató Úr - Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc

Molnár Péter Elnök Úr - Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának Képviselője az Oktatási, Kulturális, Turisztikai, Ifjúsági és Sport Bizottság elnöke

- ◆ 2012. április 11. Délelőtti szekció
9.00–10.00 Regisztráció.
10.00–10.40 Megnyitó, köszöntések.
10.40–11.00 Várdy Béla: A Gulág megszületése, kifejlődése és mibenléte.
11.00–11.20 Vladimir Rott: Ne felejtsünk! Visszaemlékezés a Gulágra.
11.20–11.40 Bognár Zalán: Sztálin 1944. december 16-ikai határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében.
11.40–12.00 Tatjana Guszarova: Egy család utazása Gulag-országban az 1940-es évek végén és az 50-es években.
12.00–12.20 Barabás László: Gulág és málenkij robot.
12.20–12.40 Stark Tamás: Magyar civilek elhurcolása a Szovjetunióba, különös tekintettel a budapesti deportálásokra.
12.40–13.00 Várdy Huszár Ágnes: A Gulágról hazajötték visszaemlékezései, mint történelmi források
13.00–13.30 Vita, hozzászólások
- ◆ 2012. április 11. Délutáni szekció
15.00–15.20 Molnár D. Erzsébet: Kárpátaljai magyarok a donbázi munkaszolgálaton
15.20–15.40 Murádin János Kristóf: Málenkij robot – Kolozsváriak szovjet fogságban (1944–1948)
15.40–16.00 Máthé Áron: A szovjet fogság képe a kommunista diktatúra idején
16.00–16.20 Kunt Gergely: „A kommunisták azért nehezteltek rám, mert Hitler idején nemzeti szocialistának vallottam magam” – avagy egy világkép és mozgatórugói
16.20–16.40 Simon Gábor: Nyíregyháza és a Gulág
16.40–17.00 Majorszki András: Ondiak (Zemplén m.) kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)
17.00–17.20 A Gulág-szeminárium legjobb dolgozata
17.20–18.00 Vita, hozzászólások, a konferencia zárása

Kísérő rendezvények:

- ◆ 2012. április 12. csütörtök 9.30-11.00
Helyszín: Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium (Miskolc, Fényi Gyula tér 2-12.)
Szent Ignác épület, Fényi Gyula terem
Programok: Előadások, műhelybeszélgetés a Gulágról, Várdy Huszár Ágnes és Várdy Béla professzorok, Duquesne Egyetem, Pittsburgh, USA; Tatjana Guszarova, Lomonosov Egyetem, Moszkva, Oroszország
Kamarakiállítás: Szovjet fogságban – Emlékek Dr. Gyerme László rabságának idejéből (Budapesti Történelmi Múzeum kiállítása, tablón)
- ◆ 2012. április 13. péntek 16.30-18.00
Helyszín: Nyilas Misi Ház, Léway József Közművelődési Egyesület (Miskolc, Kossuth u. 17.) Oratórium
Program: Gulyás Gyula filmrendező előadása. Részletek Gulyás Gyula „Málenkij robot” (1987-1989) című dokumentumfilméből. Beszélgetés a rendezővel.

Rendező intézmények:

GKNT

Gulágkutatók Nemzetközi Társasága <http://www.gknt.hu>
Miskolci Egyetem BTk Történet-tudományi Intézet
<http://bolcsesz.uni-miskolc.hu>, <http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu>
Fényi Gyulai Jezsuita Gimnázium és Kollégium www.jezsu.hu
Léway József Közművelődési Egyesület <http://www.nyilasmisi.hu>
MTA MAB Történettudományi Munkabizottság <http://mab.mta.hu>

**MTA
MAB**